

Marjan Štrancar
Nova Gorica

UDK 886.3 Prežihov V. 7 Boj na požiravniku .06

Groteskno v Prežihovem Boju na požiravniku¹

Zanimiv in didaktično učinkovit je pogled v Prežihovo umetnino skozi prizmo grotesknosti. Da je v njegovi prozi tudi sicer vse polno grotesknega, ki soustvarja in bogati njeno umetniškost, sva v letu 1973 hkrati dokazala F. Zadavec in avtor tega prispevka.² Manj pa so bili na to (v svojih izborih) pozorni avtorji učbenikov, pa tudi drugi razlagalci Prežihove novele.³

Prežiha uvrščamo v kontekst socialnega realizma z močnimi simbolnimi prvini, kar bo potrdila tudi interpretacija izbrane novele. Uvedemo jo z bio- in bibliografskim zaznamkom v Berilu III, ki ga lahko dopolnimo.⁴

Svojega literarnega človeka je Prežih postavil v aktualni, prelomni čas, v nenavadne in usodne vrtime. Sredi njih se nenehno bojuje: s svetom okrog sebe in v sebi, za golo preživetje, pa tudi za bogatejše, srečnejše življenje; zmaga redko, 'sovražno' ga navadno porazi in toliko psihofizično pohabi, da zakrknje, se odtuji in/ali tragično konča. /Medbesedilna asociacija: "GROTESKA JE DOMA V TRAGIČNEM SVETU." — J. Kott/ Prežihovi opisi 'boja' so siloviti, monumentalni, presejani skozi estetski filter domišljijiskega poigravanja s svetom in stvarnostjo. Dovolj za dozorevanje grotesknosti.

Da se bomo zmogli odpreti grotesknemu⁵ kot posebni estetski kakovosti (s pomembno didaktično vlogo), si moramo najprej obnoviti njegovo pomensko polje.

¹ Po referatu Groteskno — tudi didaktična kategorija — v Lokarjevi in Prežihovi novelistiki na IV. primorskih slovenističnih dnevih v Ajdovščini, maja 1993.

² Franc Zadavec, Funkcija groteske v Prežihovi prozi, IX. seminar SJLK, Lj. 1973.
Marjan Štrancar, Grotesknost v prozi Prežihovega Voranca, dipl. naloga, Lj. 1973.

³ Le v Slovenskem berilu IV (F. Bohanec — J. Jurančič — J. Kos — B. Paternu — F. Zadavec, DZS Lj. 1975) najdemo vprašanje: "Katere prvine v podobi požiravnika govorijo za to, da smemo to podobo imenovati groteska." (126); nekateri avtorji povojnih osnovno- in srednješolskih učbenikov za slovenščino so iz nje vključili posamezne odlomke v berila in priročnike, najraje zaključek, vendar se to ni dogajalo pogosto. Zanimivo je, da so Boj na požiravniku, novelo, ki ji je Prežih namenil uvodno mesto v zbirki Samorastniki, v celoti ponatisnili v Slov. berilu IV (E. Muser — M. Boršnik — M. Jamar idr., DZS 1975), da pa so se je obširneje in bolj metodično lotili V. Gregorač v Slovenščini IV, Književnosti z berilom za ekon. sr. šole (DDU 1978), z več odlomki S. Fatur v Književnosti II (Obzorja 1982) in nazadnje še M. Glavan — V. Gregorač — M. Kolar v Slov. jeziku in književnosti, berilu za skrajšane programe (Obzorja 1984), medtem ko so bila zadnja 'usmerjena' Berila celo brez nje; razen v že omenjenem 'gimnazijskem' Berilu niso bila vprašanja v ničemer naravnana h grotesknemu; novela tudi ni doživela didaktično poglobljene analize oz. interpretacije iz strokovnem tisku; sodeč po novem učnem načrtu (Zavod RS za šolstvo in šport 1993) bo poslej spet našla mesto v obveznem branju.

⁴ Gl. Berilo IV, P. Kolšek — J. Kos — A. Lah — T. Logar — S. Šimenc (Obzorja Mb. 1989, 33). Prav simbolično je bil Prežih doma izpod Gore: rodil se je najemniku v Podgori pri Kotljah 10. 8. 1893 (in ne v Kotljah, kot to piše v navedenem Berilu in tudi v večjem številu virov!) kot prvi otrok, prva (po šoli napisana) črtica V tujino je izšla 1909 v celovškem Miru; prvo knjigo Povesti je izdal že leta 1925 (v 32. letu); prva kvalitetnejša in odmevnejša objava pa je bil prav Boj na požiravniku (Sdb 1935); tedanji urednik Sodobnosti F. Kozak je opravil marsikatero korekturo, tako jezikovno kot vsebinsko. P. je bil samouk, z nekaj razredi utrakvistične šole in nekaj gospodarskimi oz. političnimi tečaji, toda kot odličen poznavalec človeka in kot ponosen dedič Trubarjevega humanizma je nesebično in bogato razdajal svojo človečnost vsem okrog sebe; njegova 'tovarišija' ga v marsičem ni razumela; za svoje delo je tik pred smrtjo prejel Prešernovo nagrado.

⁵ S pridevniško obliko izraza označujem tako učinek v bralcu ob posameznih prvinih besedila ali besedilu v celoti kot posebno piščevo razmerje do stvarnosti, način ubeseditve, z grotesknostjo lastnost, z grotesko delo v celoti; takšno razločevanje ima tudi didaktične prednosti. (Prim. A. Skaza, JiS 1977/78, str. 71.)

Poimenovanje izvira iz ornamentalnih spletov (!) tankega vitičevja, cvetja, stiliziranih (!) človeških in živalskih likov, mask, vaz in drugih arhitektonskih okrasov, najdenih proti koncu XV. st. v podzemnih prostorih rimske Titove palače (← grotta, grottesco); v književnosti **groteskno učinkuje kot splet raznorodnih prvin**, s katerim avtor ubesedi napol fantastično napol komično/tragično preobličje sveta/človeka ("*predrzna zveza simbolov lažje razkrije resnico*" — po T. Shipleyju); je **vrhunska estetska kakovost**.

Groteskno⁶ poraja (**p**)osebni (avtorjev) pogled na "*razkroj in propad sveta*" (J. Kott), na čas, ko se v krčih rojeva nekaj novega, staro pa se krčevito upira izginjanju (A. Skaza), ko človek zaman skuša ustaviti "*sproženi mehanizem*" (J. Kott) in ukrotiti, pregnati ali premagati (nevidne) sovražne, demonske sile (W. Kayser), ki mu kot vampirji sesajo kri, dokler ga telesno in duševno ne uničijo; je "*estetika deformacij, nestabilnosti, izgubljenosti, brezobličnosti*" (A. Rijavec 1989); je **nenadno in nenavadno sprevačanje** v pošastno bizarne, alogične, komaj še človeške tvorbe; je "*profanacija vsega vzvišenega, duhovnega, idealnega in abstraktnega*" (Bahtin; prim. K. Kosik), ko se 'junak' znajde v absurdnem položaju, v katerem "*mora igrati, četudi ima slabe karte*" (J. Kott), ko se upira in bojuje, čeprav je grozljivo/smešno majhen in nemočen, ko hoče živeti, čeprav mu zmanjkujeta kisika, ko mu že upognjenemu, iznakaženemu, zverženemu zadržita iz oči kljubovalni upor in goreče upanje; drobceno zmce v peščeni uri je, ki mora pasti in s svojim padcem izmeriti čas.

Tragično/komično izhodišče najedajo: nenavaden, nespočujoč (**po**)smeh, spreminjajoč se v "*režanje ali srh... v grimaso*" (H. Friedrich), v "*črni smeh... smeh v maski*" (F. Zadravec), v karnevalski smeh (M. Bahtin), ko se hkrati smeje sebi in svetu; jedko **karikiranje**, ko zadobi razmerje med naravnim in karikiranim nemogoče razsežnosti (H. Schneegans), ko se avtor popolnoma prepusti divji (domišljjski) sili ustvarjanja (po G. Tamarinu in W. Kayserju); in **ironija/iziranje**, ki ambivalentno hkrati zanika in pritrjuje ter stopnjevano zaučinkuje groteskno.⁷

Groteskni so (lahko) spoji: rojstva in smrti (ko je prvo "*obremenjeno s smrtjo, smrt pa z novim rojstvom*" — M. Bahtin), lepega in grdega, smeha in trpljenja, norčevskega in grozljivega, vzvišenega in banalnega, normalnega in abnormalnega, realnega in fantastičnega, idiličnega in antiidiličnega. Ubesedeni so s pretiravanjem, stopnjevanjem, pačenjem, oživljanjem, poosebljanjem, nasprotji, spreminjanjem stališč in gledišč, zvočnimi in vidnimi učinki, močnejšimi, tudi vulgarnimi besedami ali besednimi mozaiki, stilizacijami ipd.⁸

Nenavadni/nenadni spoji povzročijo v bralcu pravo **čustveno zmedo**, mali šok, kratek stik med njim in avtorjem (H. Günther); občutje je odvisno od kraja, časa, načina, pogojev bralčeve recepcije; od tega, kolikšne stopnje alogičnosti in spačenosti sta vajena neka družba in beroči (G. Tamarin), v katerem se nepričakovano in nenadoma pojavijo osuplost, posmeh, gnus, odpor, groza itd.; **zdeformirani "odtujeni svet"** (W. Kayser) **prepreči identifikacijo** (G. Tamarin).

V mladem bralcu (se navadno) prebudi silovit občutenjski val. Prav zato je groteskno(st) tudi **didaktično učinkovita kategorija:** sproži miselno-čustvene asociativne verige, povzroči globlje spraševanje o besedilu, preverja osebnosti, vrednotni sistem in prebudi močne ter domiselne interpretacije učencev (→ esej⁹). V Slovarčku književnih pojmov preberejo, da je groteska literarno

⁶ Glej: A. Rijavec, Enciklopedija Slovenije III, Lj. MK 1989, 396; A. Skaza, Poetike kompozicije, SR 1972, 3; F. Zadravec, Agonija veljakov v Cankarjevi satirični prozi, Mb. Obzorja 1976; M. Bahtin, Karnevalizacija literature, O Bahtinovih teoriji romana, prev. V. Klabus, Prostor in čas, 1973, 5-7, 360-366; J. Kott, Eseji o Shakespearu, Lj. DZS 1964; G. R. Tamarin, Teorija groteske, Sa. 1962; H. Günther, Das Groteske bei N. V. Gogolj, München 1968; A. Heidsieck, Das Groteske und Absurde in modernen Drama, 1969; W. Kayser, Das Groteske in Malerei und Dichtung, München 1961; J. Th. Shipley, Dictionary of World Literary Terms, Boston II, 1970; G. von Wilpert, Sachwörterbuch der Literatur, Kroner Verlag, Stuttgart 1969; H. Friedrich, Struktur der modernen lirike, prev. D. Dolinar, CZ Lj. 1972; K. Kosik, Dialektika konkretnega. Študija o problematiki človeka v svetu. Lj. CZ 1967.

⁷ V nasprotju z grotesknim pa manj anganzira bralca, sčasoma izgublja učinkovitost in dopušča katarzo (prim. A. Skaza, Poetika kompozicije, SR 1972).

⁸ Teorija je doslej izluščila več tipov grotesknega: **karnevalski, ljudski tip** (tesnobno brezstalnost razrešuje z vitalistično prečernostjo in razbrzdano stjo); **psihološki tip** (groteskno se poraja iz človekovih notranjih moči, vesti, nagibov, načrtov; motiv v osebi čez noč oživi, se začne razraščati in junaka zbega, občutek popolne izgubljenosti in odrezanosti od družbe ga požene v obup in katastrofo); **fantastični tip** (s sanjskimi prividi, pokopalniško fantastiko); **literarni tip** (s parodičnimi in kritičnimi sestavinami) in **satirični tip** (po F. Zadravcu in A. Rijavcu).

⁹ → puščica usmerja v nadaljnje dejavnosti učencev: lahko komentirajo teoretične navedke, posamezne besedilne nadrobnosti, lahko pa razvijajo, dorekajo, potrjujejo ali zametavajo ponujene interpretativne zamisli oz. okruške (ogrodje za njihovo razbiranje).

delo, ki prikazuje "življenje v deformirani podobi, ki je hkrati smešna in grozljiva".¹⁰ (Na vprašanje, kaj je groteskno, so učenci letošnjega tretjega gimnazijskega razreda našeli vrsto označevalcev: grozno, lepo, ironično, nenavadno, smešno, absurdno, posmehljivo, spačeno, embrionalno, tragično, karikirano; jama, praznina, izobličenje, Goga, čudenje itd.; doslej so torej sprejeli v svojo estetsko zavest zanimivo in bogato zbirko pomenov, na katere lahko opremo tudi drugačen pogled v izbrano novelo.) Doma zapisane interpretacije, v katerih se učenci približujejo želenim učnim ciljem, (lahko) razvijajo v nadaljevanju prikazani didaktični algoritem, usmeritve in naloge.

Groteskno je nedvomno osrednja estetska kakovost tudi Boja na požiravniku, čeprav najverjetneje nehotena.¹¹

Gre predvsem za učinek v bralcu: Prežihov drastični (krepki, izraziti, ostri, grobi, surovi, jedki) pogled na (največkrat tragično) stvarnost, cepljen s smislom za humor¹² in spodbujan z domišljjskim fabulativnim poigravanjem (lahko), na poseben način ubeseden, v bralcu prebudi silovito goteskno čustveno mešanico.

V Prežihovi elementarni, psihološki groteski se človek vrača v rastline in živali, v prabivanje, v magično svetlobo. (Medbesedilna asociacija: "NAVZGOR OB REKI GRE V ŠIROKI GOZD...V ŽIVALI IN RASTLIN IZVIRNO RAST." — K. Kovič) Snovno izhodišče mu je bila sodobna realnost in estetski kreda kritični realizem.¹³ Idiličnemu 'blagoslovu zemlje', tragični absurdnosti, neizprosному brezupu in nedoumljivemu propadanju se je uprt tudi z besedo,¹⁴ zapisana jedkanica pa je kar sama od sebe zorela v groteskno, monumentalno, žlahtno naivo. /Isti izviri še napajajo mojstre Tisnikarja, Dolenca, Repnika, Pečka, ki dorisujejo Prežihovo fresko.¹⁵/ Pisatelj politik je tudi poetično vzpostavljaj naravni prared; kot prabog je čistil svet gnilega, rjastega, trhlega, odmrlega; z zlatim gnojem lepote je spodbujal rast Janezovega zrna in se bojeval za drugačen, življenju prijaznejši svet, dokončno rešen klancev in kalvarij; za zlati nasmeh, ki naj bi se razlil čez vso slovensko kadunjo in zaprl grozljiva požiralniška brezna.

Domotožje, spomin, močna ustvarjalna domišljija in prirojeni talent so zarisali fresko monumentalnih razsežnosti; groteskno se v njej poraja na družbenem robu, kamor je karnevalsko preoblikovanje sveta odlagalo človeško smetje, zlomljena telesa in duše, kjer je netilo maščevalne poglede in razkrivalo bruegelovske kaverne človekovega mikro- in makrokozmosa. Prežih je zafreskal grozljivo metamorfozo in kataklizmo: globačasta brezna jamniškega pekla; osojnosti in prisojnosti, vodnatosti in vodeničnosti, sušnosti in suhosti; sanjivosti, hrepenljivosti, željnosti, pa tudi neuresničljivosti; majhnosti velikih in velikosti majhnih, sanjave zadrčnosti in zadrčne upornosti, uporne samoniklosti in samorasle upornosti; sovraštva in sovražnosti, ljubezni in ljubljenosti,

¹⁰ J. Kos, Književnost, Obzorja 1989, str. 527.

¹¹ Prvi je že J. Vidmar zapisal, da se pri Prežihu "vse, kar poprime njegova roka, nekako samo po sebi spremeni v pojav nenavadnih in silovitih dimenzij", da njegova narava "neugnano izčrpava svoj predmet, ki mu pod prsti nevede raste, dokler ne doseže mere, kakršno ima duša tega oblikovalca" (J. Vidmar 1940, 13); čemur je Prežih pritril: "Kar pride iz mene, pa pride, včasih bo prišlo kaj slabega, a semintja bom napisal nevede kaj boljšega. Mislim, da bo tako najbolj prav in naravno tudi." (F. Kozaku, 9. 10. 1940, ZD XI, 317; podčrtal M. Š.). Tudi J. Koruza je trdil, da Prežih "ni nikdar razmišljal o književno oblikovnih vprašanjih... (da) je bil z epskim načinom literarnega ustvarjanja kot zrasel" (J. Koruza, Pernjakovi v celjskem gledališču, Tribuna, 15. 5. 1957), ker mu je bila teorija pač "nevzgravnja reč" (Prežih v pismu F. Godini, 8. 6. 1947). L. Legiša se je strinjal, da se pri Prežihu "vse samo po sebi spremeni v pojav nenavadnih in silovitih dimenzij" (L. Legiša, Zgodovina slov. slovstva, V eksperimentalnem in novi realizem, 1969). Posebno je vprašljiva hotenost grotesknega v tridesetih, ko je samorastniški erudit literarno šele zorel; pojava v njegovem slovarju nisem našel. Nasprotno F. Zadravec meni, da je Prežih groteskno hote "uvrstil med svoje idejno kritične oblikovalne vrvine" (Zadravec 1973, IX. SSJLK).

¹² "Koj je vse na šalo obrnil" (M. Kuhar v pogovoru leta 1973).

¹³ V Društvu slovenskih književnikov je govoril: "Bistvo prave umetnosti je v tem, da se ne odmika ljudski resničnosti, zakaj nadnaravnosti v pravi umetnosti ni... današnja doba ni le doba velikega poleta k napredku... današnja doba je tudi doba razpadanja starega sveta, starih načel, starega načina življenja. Tudi ta razpad ima svojo veličino, ki jo pravi umetnik mora občutiti in temu lahko da duška v svojem umetniškem ustvarjanju." (Poročilo na ustanovnem obč. zboru, Knjiga 55, št. 6; ZD X, 239). Doma je zlasti I. Brničič zahteval, da bodi umetnost "neoporečna tudi z vidika objektivne družbene realnosti" (I. Brničič, LZ 1935); gl. še Franc Zadravec, Pogledi na realizem pri Slovencih med vojnama, Jis VI, Lj. 1960/61; Franc Zadravec, Pojmovanje literarnega realizma na Slovenskem med vojnama, Obdobja 7, 1985.

¹⁴ "Škoda, da nas je tako malo revolucionarnih delavcev na polju muze v Sloveniji." (Prežih v pismu M. Klopčiču, Guštanj 17. 7. 1925; ZD XII, 59).

¹⁵ → Učenci naj pogledajo njihove monografije; to je seveda tudi priprava na morebitno ekskurzijo v Prežihove kraje.

dobrotnosti in dobrotljivosti, človeškosti in človečenja, živalskosti in poživaljenja, rastlinskosti, pa tudi cvetoča upanja; Dihurje, Borovnike, Čarnoglave, Munke, Ahace, Mete, terce in terbe, tesače in berače, kurnike in kurjake;¹⁶ vse dobro in dobrotno, lepo in očarljivo, pa tudi grdo, zlobno in ostudno, smrtno in smrtonosno; presunjen nad osupljivimi krči preraranja je premetejevsko spodbujal upor in kljubovanje, tudi s peresom, in najmočnejše prav na 'grotesknh' mestih.¹⁷

Groteskno (lahko) učinkujejo: premalo močno telo pred pretežno nalogo; razvrednotenje vzvišenega, idealnega, svetega, idiličnega, življenja in smrti; spajanje človeškega, živalskega, rastlinskega in predmetnega; igra svetlobe in zvoka; vsa počlovečenja ali poživaljenja; stiki otrok s krutostjo, zdravega in bolnega, normalnega in nenormalnega, številna popačenja, pretiravanja, stopnjevanja, povečevanja itd.¹⁸ Večji del navedenega najdemo v noveli, ki spada v estetski vrh Prežihovega opusa, je del obveznega šolskega branja in je hkrati reprezentativni primer grotesknega v umetnikovi novelistiki.

Novela **BOJ NA POŽIRAVNKU**, ta "tipična kronika koroškega bajtarskega rodu" (J. Koruza), pod katero se je Prežih prvič podpisal s svojim psevdonimom, je nastala v prvi polovici leta 1934 na Dunaju. Žal je F. Kozak izločil "romantično mitologijo", žalik žene:¹⁹ dihurska žvot naj bi bila tako tudi 'v rokah' mitološkega in fantazmagoričnega.²⁰

Šolsko interpretacijo zastavimo problemsko, (tokrat) skozi optiko grotesknega. **Didaktični cilj učne enote je torej: spoznavanje estetske kategorije in njene vloge, seveda pa tudi poglobljeno delo z besedilom**(→). Priprave in zamišljeno interpretacijo (z analizo) bomo oprli na več virov (→ Berilo, Klasje), predvsem pa na Hladnikovo analizo (SR 1988).²¹ **Učenci novelo preberejo kot domače branje** → zapiski v dnevnik branja po metodi vodenega branja oz. dela z besedilom (gl. vprašanja in naloge v nadaljevanju te skice; v pomoč so nekateri odgovori dani ali nakazani); seveda je jasno, da **morajo/mo opraviti izbor iz ponujenih prvih**, ustrezno interesom, zmogljivostim, učnim ciljem in stopnji motivacije, zagretosti za pisca in problem; s tem se pripravijo na skupno, šolsko analizo in interpretacijo.

Tako poizkusijo (že ob/po prvem branju) ugotoviti: **tematiko** (kmečka →), **teme** (človek in zemlja, revščina, lastninsko razmerje, medsebojna razmerja, človek in družba→), **motive** (otroci in otroštvo, kazni, pohabljenja, strasti do zemlje, krompirja in svobode, požiralniki, sovražna sosesa, smrti→), **zaporedje ogrodnih dogodkov** (besedilne dele: naslov, začetek, jedro in zaključek, njihovo zaporedje oz. dogajalno zgradbo novele→), **temeljno pripovedno linijo** (izluščijo zgodbeni sinopsis: 'propad revne kmečke družine'²² →) ter **slgovno in jezikovno specifiko in**

¹⁶ "Prežihovi ljudje so garači in poštenjaki, a tudi bahači, pohotneži in prešuštniki, brezčutni, medsebojno zasovraženi... Sleherni ima svoje čednosti, pa tudi pregrehe." (B. Borko, Češki glasovi v naši književnosti, NRzgl. 1960).

¹⁷ Elementi grotesknosti so že v prvih Prežihovih črticah, nastalih do leta 1925 (od Petkovega Cenca iz leta 1909 do vojnega Sektorja št. 5 iz leta 1926); več grotesknega imajo 'samorastniške' novele: Boj na požiravniku (1935), Vodnjak (1925), Pot na klop (1939), Prvi spopad (1938) in Odpustki (1936); kar pravi groteski sta noveli Veternik in Kurjak (obe iz 1940); močnejša groteskna mesta imajo potem še 'vojne' novele (obj. v Naših mejnikih, 1946): Stari grad (1946), Sveta Neža (1946), Opravek na Viču (1946), Sedmero otrok in Otroška zaščitnica (1946) ter novele Dvojčki (1950), Pred obličjem zmage (1948), Umik (1948) in Pljunek smrti (1950), od romanov pa zlasti Doberdob (1940) in Jamnica (1945).

¹⁸ V SSKJ lahko preberemo, da je groteska tudi vrsta plesa na Koroškem "s pretiranimi gibi in držami" (SSKJ I, 769), vendar mi tega domačini niso mogli potrditi: znani, že pokojni 'camar', Pusovnikov Ivan, plesa s takim imenom ni poznal; govoril je le o t. i. hotuljski polki z do eskstaze naraščajočim tempom, z v krogu pleščočimi in ob tla kurentovsko topotajočimi pari, kar stilizirano in simbolično ponazarja spopad človeka z neznanim, zaklinjanje in urkanje magičnega (morda žalik žen?).

¹⁹ Prim. M. Boršnik, Več Prežiha, NSdb 1955, 67.

²⁰ Brat Avgust je v Dihurju videl njihovega očeta, njegovo razmerje do zemlje; tudi pri njih da so imeli težave s 'požiravniki', ki so tod okoli znan pojav, saj ob dežju od vsepovsod začne kipeti voda (prim. F. Sušnik, PrZ, 93); Gora najmočnejše toči pri Lužniku v Podgorju, kamor se je priženil Prežihov stric Lenart Kuhar in kjer na 24 ha zemlje pride kar deset stalno tekočih studencev, kronotop novele so Kotlje oz. širša okolica (navajanje pliberškega polja in romarskih cerkvic Sv. Neže in Humca v Podjuni — gl. ZD III, 477) in čas pred I. sv. vojno (navajanje krone kot denarne enote) (→).

²¹ Gl. seznam pomembnejše literature na koncu; gl. še M. Boršnik, Pol stoletja narazen, JiS 1960/61, 117; J. Toporišič, Ponazoritev umet. razvoja slov. knjiž. besede, SKJ IV, Obzorja, Mb. 1970, str. 52; Janko Kos, Pregled slovenskega slovstva, DZS Lj. 1975; Vera Gregorač, Slovenščina IV, Književnost z berilom, DDU 1978; M. Glavan — V. Gregorač — M. Kolar, Slov. jezik in književnost, učbenik za 1. in 2. letnik skrajšanih programov, Obzorja Mb. 1984.

²² M. Hladnik 1988, 346.

posebnosti (ugotovijo tudi značilnosti socialnega realizma, kolikor in kakor se kažejo v besedilu, naturalistične in simbolistične prvine²³ ter izraz, jezik →).

Po enakem zaporedju (lahko ob ponovnem branju) **skušajo določiti/zapisati, kje vse so pri branju našli/občutili groteskno** (seveda si morajo najprej natančno pojasniti sam pojem, zanj lahko pogledajo tudi v teoretični del te interpretacije) **in utemeljiti njegovo vlogo in pomen** (pri tem potrebujejo učiteljevo pomoč in interpretativno ogrodje - za primer gl. interpretacijo besedilnih delov, zlasti jedra, v nadaljevanju - ki pomaga pre/spodbuditi njihove miselno-čustvene asociativne nize; zanimivo bi bilo esejistično srečanje učenca in učitelja →):

— v **tematiki in temah** (groteskno je: vsemu in vsem odtujeno dihursko “gneздо”; je elementarni spoj človeka, živali in rastlin ter prehajanje drugega v drugo: človeško ↔ živalsko →; je gneča kopice Dihurjev (ime!) na majhni “*kepi zgnetenega plazu*”; je absurdno vztrajanje na jalovini, prevotleni z grozečimi “požiravniki”, ko torej naravni elementi, npr. voda, ne dajo več življenja, temveč ga ubijajo; so želje po še več zemlje in varljivo, toda goreče upanje, da se bo iz nje iztisnilo, kot že nekoč, biren več, gomolj več, zaradi česar se z njo zagrizeno bojuje, ne glede na telesne in duševne pohabe →; je boj z vsem za vse: za zemljo, ki polzi izpod nog, za izsušitev, za pravice in svobodo; je “*kruta togotnost, ki vse uničuje, kar najhujše ljubi*”²⁴; je ... →);

— v **motiviki**: (groteskni so stiki otrok s krutostmi; so kazni, ki poglobljajo bivanjsko grozo; je umiranje človeka, živali, rastlin, zemlje /medbesedilna asociacija: “*ZEMLJE NI VEČ NA ZEMLJI*” – E. Kocbek/; je pohabljanje in pohabljenost (kile, izlito oko, božjast, krmežljivost, krvavec); so goreče strasti (do krompirja, zemlje, živali, svobode, pravice); in so ne nazadnje posebejnen požiralniki, ki jih zemlja nenehno rojeva, drugega za drugim; učenci naj komentirajo mnenje, da obstaja preoblikovani požiralnik “*kot preganjalski motiv, ki vzdržuje trajen strah in spodkopuje eksistencialno varnost..., povečan (je) v ‘požrešno pošast’, človek ob njem je zbeگان, telesno in duševno prizadet... Oba sta torej vržena iz naravne oblike in izrazitosti... (Novotvorbi Prežih da) fantastično srhljivi videz.... (povečevanje) zbuja občutek nevarnosti, hkrati pa nazorneje odkrije strahno resnično Dihurjevega položaja, kot bi jo razkril realistični opis. Spopad med groteskno oblikovano negativno resničnostjo in junakom se more goditi seveda le groteskno.*”²⁵; →

— v **besedilnih delih**:

NASLOV: Pomeni, nakazuje? (Boj nad praznino, s praznino, z nevidnim, grozečim? napoveduje grozljivo dihursko voljo v spopadu z dejanskostjo? ob/usojenost na neuspeh? metaforo sveta, življenja?; učenci naj tudi premislijo Prežihovo prvotno zamisel, da bi celotno zbirko naslovil Na požiravniku²⁶ →)

ZAČETEK: Natančneje interpretiraj nekaj prvih odstavkov! (Pisatelj takoj odpravi pravljično idiličnost²⁷ → raz-pravljičenje?; predstavi dogajalni prostor in ‘junake’; bi lahko rekel, da asociira gorenje, gorečnost, ognjevitost, kar rdečo intonacijo, upajoči obup? - v Dihurjih namreč goreči up, da se vrne bogata letina 1876, spodbuja nečloveške napore, neti prevelika pričakovanja, hromi razum, izlije oko, umori voljo, strže ženo; to po svoje nakazuje tudi začetno posmehljivo ljudsko metonimiranje Plazovnikov z Dihurji in njihova ‘ironična ekspresija’ o gorenju zemlje, ki hkrati groteskno minimalizirata in osmešita tragično stisko in obup zadržih gorečnežev.) (Gl. naloge v nadaljevanju →)

JEDRO: Nadaljuj interpretacijo! (Premisli: gre za pripoved o boju pod Goro, v “*divji pogreznini*”, z vodnimi pošastmi: krdelce ‘dihurjev’ bi rado iz rode “zgnetenene grude ogromnega plazu” iztisnilo boljše življenje, vendar je rdečkasta zemeljska potuha le jalova in zahrbtna pustota, ki visi in drsi v dušo in cefra v njej upanje. /Medbesedilna asociacija: “*VISIMO ČEZ SAMEGA SEBE, ČAS NAS SRKA IN PROSTOR NAS NAPENJA, NA SILNICAH ZEMLJE SMO RAZPETI.*” — E. Kocbek/S

²³ M. Boršnik novelo razume npr. kot metaforo za “odpor do fašistične eksploatacije” (Študije in fragmenti, Mb. 1962).

²⁴ M. Boršnik, Pol stoletja narazen, JiS 1960/61, 116.

²⁵ F. Zadravec 1973, 140-141.

²⁶ “Zbirka naj bi nosila ime Na požiravniku.” (Prežih F. Kozaku, 15. 2. 1938, ZD XI, Pisma DZS Lj. 1989, 291; tu je Voranc zapisal tudi želeni vrstni red novel): “Nepojasnjena ostane sprememba naslova od Na požiravniku, kakor je pisatelj prvotno zbirko poimenoval, do simbolnega Samorastniki.” (J. Koruza, v opombah k ZD II, 465).

²⁷ Prim. “pravljico brezčasnost” v razpravi M. Boršnik, JiS 1960/61, 117.

sršečimi pogledi in nagubanih čel mrki samorasli zadrteži parajo njena nedra, sušijo kipeče žile, preganjajo rjavkasto požiralniško smrt; le v trenutkih ukradene zamaknenosti odpočijejo telo in duha v njeni lepoti in barvah; drugače bi bilo, če ne bi usojena Pot vodila v nicine, v črne sence, ki prežijo in se plazijo iz krmežljivih globač, izpod grozečih strmali in golih Gorinih rebri, ki motnijo zavest in kljuvajo pogum, da hočeš nočeš postaneš mrk, trd in nezaupljiv in si ne upaš razkriti srčne mehko-be, dobrote in ljubezni ter le na skrivaj, pod ilovnato skorjo, odprtih oči kvasiš sanje in netiš upanje, da potem naenkrat, goreč od silovitih čustev in v želji po dokončnem odrešenju, narediš nepremišljeno dejanje, zaradi surove neprizanesljivosti, ki ji ne vidiš obraza, zaradi strahu pred ranljivostjo, zatajevano čustvenostjo, čutnimi brezni in nepredvidljivimi kurjaškimi pohabami; na srečo srči vrojeno samorastništvo, srčijo vedno znova oživljani karantanski geni s staro pravdo za vso ubogo gmajno; življenje jekleni mišice in sklepe. *"Protí domu sva se vračala po strmem bregu skozi gozd. On je nosil naloženo vrečo moke na svojih orjaških plečih, jaz pa sem korakal za njim. Bil je čisto kriv in njegovo dihanje je bilo podobno hropenju. Počasi se je pomikal v klanec, čul sem, kako škripljejo njegove kosti, in videl, kako mu drgetajo noge. Bal sem se, da mu bodo skočile v bokih iz sklepov in da se bo razsul pod živinskim tovorom... Debele žile na njegovih močnih rokah so zabrekle in skozi se je natanko videla valujuča kri. Vreča na njegovem hrbtu pa je lezla in polzela vedno niže dol po križu...* (oče je vrečo prinesel od praga) *"Tako bi nosil vse življenje!"*²⁸/ Spodbuja upanje, da bo nekoč konec pekočih, peklenskih muk, prezgodaj ostarelega otroštva, onemoglih žena in mrkih mož z vozli v srcih, da bo dovolj sreče in sončnosti, da se bo nekoč čez vso kadunjo razlil sončni nasmeh; nekoč, ne še danes v tem *"vseuničujočem se času"*, ko se vse lepo maže, vzvišeno ponižuje, sveto pljuva, idealno zasmehuje, srečno onesreči, ko je še vse proti: zemlja, voda, ogenj, nebo, sočlovek, sistem, vera, mitologija, ko se še mora s klepčevsko silovitostjo in matjaževsko vero iz kamna iztiskati življenjski sok, ko se še mora z lončkom sušiti reko, biti donkihotski boj z mlini na veter, dovoliti grotesknim lovkam, da sesajo mozeg, krivenčijo duše, da sušijo in votlijo pretegnjena telesa; nekoč — jutri morda zmaga uporna volja: dihurska, borovniška, Metina); Bi se strinjal, če bi osrednje sporočilo Vorančeve novele formulirali kot **neusahljivo voljo do življenja**, kot vero, da bo nekoč gotovo zamašilo (zgodovinske) požiralnike? Bi, kolikor poznaš še kakšno Prežihovo delo, lahko to zatrdil za njegov opus in celoti? →)

KONEC: Se ti zdi pesimističen/optimističen? Te v čem spominja na klasične tragedije? (Je konec upanja in boja, gre za fizični poraz, toda etično zmago, za obnavljanje (pan)tragičnih arhetipov? Za zmago sovražnega, zla ali pravljicnega, dobrega, za dokončni razdor 'gnezda', sveta, za razlastitev in opustelost? Res zgolj za metaforo proletariziranja? Tudi ti opaziš v očeh, srcih in pesteh mladih samorastnežev ponosno, nikomur se uklanjajočo upornost, vero v zmago? Bi bil konec tudi danes takšen? →)

— v slogu in jeziku (naloge za učence²⁹):

-- Opozarja stavek *"slika s krepkimi potezami"* (S. Fatur) na **monumentalen, drastičen slog**? (Preden odgovoriš, si pojasni pojma! →)

-- **na groteskno**? (Se strinjaš, da je to osrednja estetska odlika Prežihove novele? Bi znal podrobneje definirati termin? Komentiraj mnenje, da *"Prežih z grotesknošjo pač najbolje odrazi svojo odtujenost vsemu iracionalnemu v kmetstvu."*³⁰ →)

-- Poišči, razloži in utemelji v noveli uporabljena **slogovna sredstva**³¹: **metonimije** (npr. požrešna čeljust, rumena potuha, rdeča lakota, pekel, ki gori pod nogami in v prsih →), **poosebitve** (požiravniki so pošasti, potuhe, požeruhi, po človeško se rojevajo, se slinijo, njihove mokrotne, sluzaste ustnice srebajo, se odpirajo, požirajo, vampirsko srkajo mozeg in kri, morajo crkniti →), **poživaljanje** (npr. v metafori 'dihursko gnezdo' ali: *"Dihurji so besno vrtali za novimi slinastimi*

²⁸ P. Voranc, Borba, LZ 1921; ZD I, 50-51.

²⁹ Prim. S. Fatur 1982, Književnost II (in del. zvezek II), Obzorja Mb.

³⁰ M. Kramberger, Problem kmetstva v Prežihovih novelah, Perspektive 1962.

³¹ Poglej v ustrezne priročnike: J. Kos, Književnost, Slovarček književnih pojmov, Obzorja Mb. 1989; J. Kos, Očrt literarne teorije, DZS Lj. 1983; M. Kmecl, Mala literarna teorija, Borec Lj. 1976; S. Trdina, Besedna umetnost, literarna teorija, II, MK Lj. 1961.

ranami, odpirali jim žile in jim izcejali rjavi strup... požiravnik mora crkniti", ali: Dihurji so se besni "zakadili v kipečo zemljo — razparali so površje vzboklini" itd. →); **naturalizme** (npr. v prizoru očetovega umiranja, s kilo: 'negibna kepa rosnega mrliča', 'so uhajala čreva iz nje in se je razširil neznosen smrad po izbi' →); **dvojno optiko** (menjave avtorjevih informacij o osebi s komentarjem soseske, izraženim enkrat s kazanjem in drugič s pripovedovanjem; pogled od zgoraj se menja s pogledom od spodaj³²): Soseska že kar v prvih stavkih ironizirajoče označuje: "Pri Dihurjevih že spet..." → kaj vse lahko pomeni navedena oznaka? (rdeča zemlja je kot ogenj, sveže zorana se zjutraj kadi, in se zdi, da gori? spomni se ljudskih rekel: zemlja gori pod nogami, kot da gori voda /medbesedilna asociacija: "MODROST STARIH RODOV ŠEPETA SVOJE MISLI" — J. Vidmar³³); kaj ne gori podoben ogenj v Dihurjih, da se zdi, kot da počenja nekaj proti zdravi pameti?³⁴ →); **pretiravanje** (Strže vola! pohabi otroke, ubije ženo! Zadnji udarec, zaradi želje po dokončni zmagi, je preveč, je usoden, uspeh izjalovi v poraz! Prvinski nagon slepi, sili v brezumje, v garanje, povzroča božjast, (pol)blaznost ("udarci so grizli v fantovo meso", "truplo je postalo kepa neodporna kvasu" →); **nasprotja** (Antinomije so v vseh plasteh novele: Dihurji — soseska, zmaga — poraz, človek — narava, človek — družba, želja — stvarnost, romanje za vodo — sušo³⁵ zakaj? →);

-- Groteskno je predvsem posledica **jezika**, ubeseditve;³⁶ zato si pazljivo oglej nekatera mesta in poizkušaj utemeljiti uporabljeno besedišče, skladno itd. (Ne pozabi: Dihurjevina je npr. "mokrotna grba", grbita se tudi hlev in človek, vol ščije kri, Neč in Pungra spravljata očetu za hlače čreva, ki so uhajala in se je iz njih širil neznosni smrad itd.); posebno močni so **glagoli** (če si jih izpišeš, se boš o tem sam prepričal: tako npr. od vsepovsod polzi sluzasta mokrota, golta vase lepljivo zemljo, solze in kri; poosebljeni požiralniki potuhnjeni prežijo (pravi aliens!), se zahrbtno prestavljajo, nenehno delujejo, se širijo, srkajo, rastejo, požirajo, uničujejo, se slinijo, sluzijo, rojevajo nove požeruhe in kipijo; iz slinastih ran se jim izceja strup, ki površino spreminja v "rdečkasto krtino", boj z njimi je absurden in grotesken); znova preberi naslednji navedek in ga zlasti jezikovno analiziraj:

"Dihurjevi so se borili rod za rodom z lakotno, rdečo zemljo, tešili njen glad z gnojem, parali ji nedrja, razbijali grude njenega čela, odpirali žile njenega osrčja in mašili žrela požiralnikov z odpadci, prhovino in kamenjem... Podžigala sta jih strast in srd. Razparali so površje vzbokline in ji z globokim rovom prodrli v osrčje... boj jih je kmalu obsedel. Videli so le še sluzaste čeljusti, ki so segale po vedno večjem delu njive. Besno so vrtali za novimi sluzastimi ranami, odpirali jim žile, in jim izcejali rjavi strup v globok kanal, ki so ga izkopali od glavnega vira čez vso njivo do ozar. Bosi in gologlavi, pokriti z blatom so vrtali kakor krti." (ZD II, 40-41) →

Ob koncu strni spoznanja in izdelaj zaključno podobo pisne interpretacije.

³² "Informaciji o glavni 'osebi' sledi [...]/komentar soseske, izražen enkrat na način kazanja oz. citiranja ('showing') in enkrat na način pripovedovanja ('telling')." (M. Hladnik 1988, 341) Prim. Katarina Šalamun-Biedrzycka 1987: Razvoj Prežihove pripovedne proze v povezavi s spremembami pripovedne perspektive ali Od osvobajajočega se do povezujočega se subjekta, Obdobja 7, Ljubljana; "Prežih oblikuje včasih svoje tekste po načelih ljudskega pripovedništva, pripovedk in in pravljic. Njegov socialni realizem ima nekaj primesi ljudskega pesništva, med drugim tudi simboliko." (Kos 1975, 360)

³³ J. Vidmar, Prežihov Voranc, uvod v Samorastnike, Naša založba 1940.

³⁴ Prim. F. Zadravec 1972, 231; M. Hladnik ponuja naslednje razlage: "a) zemlja se pri oranju kadi, ker je vlažna, in se zato zdi, kot da bi gorela; b) zemlja je rdeče/rumene barve ('lakotna, rdeča zemlja'); c) Dihurji se ukvarjajo z nečim, kar je proti zdravi pameti, saj za zdravo pamet zemlja ne gori; č) Dihurji so kolerična družina, ki vse dela s strastjo (spomnimo se pregovora Kaj noriš, saj ne gori voda); d) šlo bo za štiri osnovne elemente: zemljo, ogenj, vodo in zrak; e) izjava kaže, da se sosedje ironično distancirajo od Dihurjev; f) izjava kaže, da se je soseska zmožna metaforično izražati in je tu kot pohvala 'ljudskemu' jeziku." (Hladnik 1988, 341)

³⁵ M. Hladnik dodaja še naslednja nasprotja: samostojnost — nesamostojnost, kmetstvo — proletarstvo, individualno — kolektivno, revno — bogato, zgoraj — spodaj, človeško — brezobzorno, naravno — pokvarjeno, človek — narava, zmaga — poraz, družina — družba itd. (Hladnik 1988, 346)

³⁶ Gl. J. Toporišič 1970: Slovenski knjižni jezik IV, Obzorja Mb.

Brez dvoma je groteskno osrednja estetska odlika Prežihove novele: njegovo jedro je družbeno-človeško kritično, vtis, učinek na bralca močnejši. Groteskno poraja poseben pogled na del snovi, ki se/jo nenadoma nenavadno spremeni, še posebno, če/ko pisatelj vztraja z estetsko igro in s transformacijami časa, prostora, telesa, besede — zlasti besede. Groteskno zori prav iz ubeseditve; jezik (poleg sloga bistvena novelistična odlika) je pri tem odločilen: Prežihov je ljudsko drastičen, prav na 'groteskni' mestih najsilovitejši: posamezna mesta, dogodki in osebe se prav zaradi grotesknosti globlje vrežejo v estetsko in etično zavest beročega, posebno mladega. Zato so takšna umetniška dela tudi didaktično najustreznejša. Prežihov Boj na požiravniku med njimi gotovo zavzema najvidnejše mesto.

Pomembnejša literatura:

- L. Kuhar** — *Prežihov Voranc*: Samorastniki, NZ Lj. 1940 (Prežihov Voranc, J. Vidmar, uvod). 1964: Zbrano delo II, DZS Ljubljana (ur. D. Druškovič in J. Koruza).
- Prežihov zbornik* (ur. M. Boršnik), *Obzorja Mb.* 1957; *Prežihov album* (ur. T. Sušnik), *Borec Ljubljana*, 1983.
- Marja Boršnik** 1961: *Pol stoletja narazen*, *JiS, letnik VI*, 113.
- Silvo Fatur** 1982; *Književnost II, učbenik*, *Obzorja Mb.*
1992: *Slovenska leposlovna književnost*, *Obzorja Mb.*
- Miran Hladnik** 1988: *Prežihov Boj na požiravniku in metodološka vprašanja analize pripovedne proze*, *SR 36*, 1988, št. 4.
- Janko Kos** 1975: *Pregled slovenskega slovstva, druga, popravljena in dopolnjena izdaja*, *DZS Lj.*
- Aleksander Skaza** 1978: *Groteska v literaturi, poskus historičnotipološke opredelitve*, *JiS*, št. 3-4.
- Marjan Štrancar** 1973: *Grotesknost v prozi Prežihovega Voranca, dipl. naloga*, *FF, Ljubljana*.
- Franc Zdravec** 1972: *Lovro Kuhar - Prežihov Voranc, Zgodovina slovenskega slovstva, Obzorja Mb.*, VII., 143.
- 1973: *Funkcija groteske v Prežihovi prozi, IX. seminar SJLK, Ljubljana*.
- 1980: *Groteska v Prežihovi prozi, Elementi slovenske moderne književnosti, Pomurska založba*.

Marjan Štrancar

UDK 886.3 Prežihov V. 7 Boj na požiravniku .06

SUMMARY

THE GROTESQUE IN PREŽIH'S WORK BOJ NA POŽIRALNIKU

The interpretation of the short novel *Boj na požiravniku*, which Prežih published in 1935 in the magazine *Sodobnost*, tries with a detailed analysis of themes, motives and consequence of events discover the basic narrative line as well as the stylistic and linguistic specificity and peculiarities of the discussed work, in

detecting the grotesque elements in themes, motives and textual works, which emanate directly from the process of creation. Prežih's language, which is drastic in a popular folk manner, is the most powerful precisely in "grotesque" places.